

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ-ШУЛЬГИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

О. В. Колосова

orcid.org/0000-0003-0995-1315

А. В. Хіля

orcid.org/0000-0002-1287-2901

У статті досліджено особливості соціалізації дитини-шкульги в умовах інклюзивного освітнього простору, описано діагностичні методики («Розповідь за картинками», «Задоволеність взаєминами в сім'ї» Х. Галямової, спостереження за виявами комунікативних здібностей за А. Шетініною, М. Никіфоровою, соціометричне обстеження «Будинок мрій», «Безлюдний острів») та проаналізовано визначені за їхньою допомогою особливості соціалізації ліворуких дітей молодшого шкільного віку. Описано ігрову програму оптимізації процесу соціалізації ліворуких дітей, яка містить чотири блоки «Я – емоційне», «Я – соціально-когнітивне», «Я – морально-ціннісне», «Я – комунікативно-діяльнісне».

Ключові слова: дитина-шкульга, соціалізація, молодші школярі, психологічні особливості, діагностичний метод, ігрова діяльність.

FEATURES SOCIALIZATION OF THE LEFT-HANDEDNESS CHILDREN IN INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

O. Kolosova, A. Khilya

The article deals with the peculiarities of socialization of the left-handed child in the conditions of inclusive educational space. We have partly justified the need to create special conditions for such children. Diagnostic techniques are described, such as: "Storytelling by pictures", "Satisfaction with relationships in the family" by H. Galyamova, observation of manifestations of communicative abilities by A. Shchetinina, M. Nikiforova, sociometric examination "House of Dreams", "Desert Island". These techniques help to determine the level of socialization, the impact on her anxiety, family situation, the ability to build communication and establish relationships, which allows to identify the need for a child in additional activities by adults, including teachers. We have separately analyzed the results of the study of features of socialization of left-handed children of primary school age. The game program of optimization of the process of socialization of left-handed children is described, which contains four blocks: "I – emotional", "I – social-cognitive", "I – moral-value", "I – communicative-activity". The use of game activities allows to solve problems of development and self-knowledge of younger students, allows them to comprehend and understand their inner self, to build new behaviors with others, develop important social skills, ability to empathy, allows to gain experience valuable for their future. To ensure maximum comfort for the left-handed child in the educational environment, it is necessary to understand and take into account its features and create appropriate conditions. The analysis of the results of the study indicates the need to use an individual approach, develop special teaching methods and take them into account when working with left-handed children.

Keywords: Left-handedness children, socialization, elementary school children, psychological features, diagnostic method, game activity.

Початок ХХІ століття характеризується інтенсивним розвитком початкової освіти в різних напрямках: підвищується інтерес до особистості дитини молодшого шкільного віку, її феномену, розвитку в неї пізнавальних можливостей, які забезпечують формування цілісної картини світу; впровадження компетентнісного підходу, який відкриває для особистості нові можливості розвитку на кожній зі сходинок освітньої системи; створення інклюзивного освітнього простору [2, с. 83], який задовольнить потреби всіх учасників цього процесу.

На успішність індивідуального розвитку дитини впливає процес її соціалізації. До найважливіших чинників соціалізації особистості зараховують: індивідуальність, потенційні можливості особи щодо засвоєння культурного досвіду суспільства, потреби та інтереси, соціальну активність. Соціалізація здійснюється протягом усього життя людини й залежить від багатьох факторів. У дітей з особливими

освітніми потребами процес соціалізації відбувається з більшими труднощами, які зумовлені їхніми психофізіологічними відмінностями. До категорії таких дітей належать діти-шульги, які в процесі освоєння і взаємодії зі світом зазнають певних труднощів. Саме тому знання й розуміння психофізіологічних особливостей дитини-шульги допоможе їй пройти процес соціалізації з найменшою шкодою для психологічного здоров'я, що й зумовлює актуальність обраної теми.

Проблемою дослідження індивідуально-психологічних особливостей ліворуких дітей займалися В. Айрапетянц, М. Безруких, Н. Брагіна, Г. Дейч, Т. Доброхотова, С. Казакова, М. Князєва, О. Лурія, С. Максименко, Н. Малих, В. Москвін, Ю. Омельченко, О. Прищепа А. Семенович, Р. Симерницька, С. Спрингер, Є. Хомська, Л. Чеканська, А. Чуприков. У своїх дослідженнях науковці вказують на притаманні дітям-шульгам особливі якості характеру: емоційна чутливість, тривожність, сенситивність, підвищена вразливість. Зазначені якості впливають на формування таких форм поведінки, як замкненість, конфліктність, знервованість, що перешкоджають соціалізації особистості. Також у ліворуких дітей учені відмічають емоційну нестійкість, яка може призвести до дезадаптації дитини.

М. Безруких у своїх працях зазначає, що в останні роки кількість ліворуких дітей у початковій школі коливається в межах від 15–23 % [1, с. 15]. Вивчення особливостей соціалізації ліворуких дітей може стати вагомим доробком у вивченні проблеми подолання супутніх їй труднощів.

Мета статті полягає в обґрунтуванні особливостей соціалізації ліворуких дітей зі створенням відповідних умов для більшої ефективності цього процесу.

Поняття «шульга» (від давньоруського «шуя» – лівиця, ліва рука) використовують до людини, яка переважно використовує ліву руку [5, с. 560]. Думки вчених про виникнення ліворукості різні та суперечливі. Але значна кількість гіпотез свідчить про можливість існування різних причин, що призводять до ліворукості. За походженням ліворукість дітей учені поділяють на такі групи:

1) генетична, яка має спадковий чинник (О. Левін). Якщо хтось із батьків є шульгою, то шанс появи цієї особливості в дитини зростає. Так, 50% дітей стають ліворукими, якщо обоє батьків шульги, 16,7 % – якщо один із батьків є ліворуким і 6,3% – якщо в родині не було ліворукого родича;

2) компенсаторна виникає внаслідок порушення функціонування лівої півкулі мозку, а права може взяти на себе її функції;

3) механічна (вимушена) внаслідок пошкодження правої активної руки;

4) псевдо ліворукість формується в дітей з атипією психічного розвитку та спостерігається рівне використання обох рук;

5) прихована – як наслідок зміни домінантної півкулі. Такі діти думають як шульги, але пишуть правою рукою, тому що бачать таку діяльність у більшості дітей і самі при звичаються до цього. Також перехід до праворукості можливий під тиском батьків;

б) патологічна, яка пов'язана з перебігом періоду внутрішньоутробного розвитку та пологів.

Отже, категорія «діти-шульги» неоднорідна, тому у процесі соціалізації необхідно враховувати їхні індивідуальні особливості.

Яка рука в дитини провідна можна визначити з моменту початку її взаємодії з навколишнім світом. Проте використання лівої руки не є головною відмінною рисою дитини-шульги. Ліворукі діти відрізняються іншим способом переробки інформації, іншими емоційними реакціями на отриману інформацію, оскільки в них домінантною є права півкуля.

За результатами дослідження Р. Орштейна, ліва та права півкулі мозку мають своєрідну спеціалізацію. Так звана спеціалізація лівої півкулі полягає у відповідальності за логічне мислення, обробку вербальної інформації, мовні здібності (читання, письмо, запам'ятовування знакової інформації). Права півкуля керує процесами підсвідомості, інтегруванням психічних процесів, практично-наочною діяльністю, інтуїцією, музичною та художньою творчістю, образними мисленням, обробляє невербальну інформацію, інформацію, яка виражається в символах та образах тощо.

Домінування правої півкулі мозку має вплив на соціалізацію дитини-шульги. Різні мовні порушення впливають на розвиток комунікаційних навичок та побудову соціальних зв'язків. У ліворуких дітей виникають труднощі у формуванні фонетичного слуху і здатності до артикуляції, як наслідок – пізне засвоєння навички розмовляти. Порушення просторового сприйняття, зорової пам'яті, моторної координації, не тільки позначається на запам'ятовуванні й орієнтуванні на новій місцевості, а також ускладнює процес гри, яка є провідною діяльністю та засобом соціалізації дітей [1].

У процесі навчання діти-шульги стикаються з певними проблемами: труднощі у визначенні часу за аналоговим годинником, дзеркальне написання букв, цифр, пропуски букв, повільний темп письма, «ковтання» слів, що призводить до втрати змісту прочитаного. Все це позначається на результатах навчання, робить дитину-шульгу неуспішною та непопулярною серед однолітків.

До психологічних особливостей ліворуких дітей зараховують емоційну чутливість, підвищену вразливість, тривожність, образливість, дратівливість, які негативно позначаються як на рисах характеру

молодших школярів, так і на їхньому навчанні. Оскільки в дітей знижується працездатність, підвищується стомлюваність, нервова система виснажується, поведінка стає імпульсивною, спостерігається гіперактивність, труднощі в концентрації уваги й посидючості [3, с. 44]. Такі особливості ліворуких дітей призводять до міжособистісних та сімейних конфліктів, а також впливають на виникнення в них тривожності, боязкості й низького самоконтролю, самооцінки.

Разом із зазначеними труднощами в розвитку ліворуких дітей, що ускладнюють процес соціалізації та навчання, вони мають задатки, які можуть сприяти створенню для них комфортного середовища з метою набуття соціального досвіду. Саме творчий склад розуму робить ліворуких дітей успішними в різних видах мистецтва, що надає можливість проявити себе, самоствердитися. Також діти-шульги відрізняються безпосередністю, довірливістю і вразливістю, які впливають на процес формування емпатії.

Із метою перевірки рівнів соціалізації ліворуких дітей молодшого шкільного віку ми провели дослідження, яким було охоплено 18 учнів комунального закладу «Загальноосвітня школа І–ІІ ступенів – ліцей №7 Вінницької міської ради». Під час дослідження ми використали індивідуальну бесіду «Розповідь за картинками» для визначення рівня розвитку уявлень у молодших школярів про соціальні передбачення та соціальні дії різних людей, вміння аналізувати різні ситуації. Матеріалом були сюжетні малюнки зі складними ситуаціями. Дітям пропонували подивитися на малюнки й обрати першу картину для бесіди, визначити, яка ситуація зображена на ній та якою буде реакція дорослого на таку ситуацію. Якщо дитина не відповідала, то ми наводили кілька варіантів можливої відповіді, яку фіксували у протоколі. Аналіз відповідей дітей засвідчив достатній рівень їхньої обізнаності у сфері соціально-моральної поведінки в поданих ситуаціях. Діти розрізняють соціально схвальну поведінку та поведінку, яку засуджують у соціумі.

Для визначення рівня задоволеності учнями своєю сім'єю, родинними стосунками, тобто тим середовищем, яке впливає на формування соціального досвіду дітей, було проведено опитування за методикою Х. Галямової «Задоволеність взаєминами в сім'ї». Аналіз відповідей молодших школярів дав змогу встановити, що повною мірою задоволені спілкуванням з батьками в різних життєвих ситуаціях 60% дітей. 33% дітей із середнім рівнем задоволеності відзначають, що не часто звертаються до батьків із питаннями. Деякі учні відзначили, що не хотіли б, щоб їхні батьки були присутні на святах, що відбуваються в класі. Також 7% ліворуких дітей виявили низький рівень задоволеності взаєминами в сім'ї, розповідаючи про те, що батьки зайняті на роботі, через що діти проводять більше часу з бабусею та дідусем.

На нашу думку, важливою складовою соціальної компетенції молодшого школяра є розвиток комунікативних умінь, зумовлених рівнем розвитку мовлення. Для з'ясування цієї проблеми було проведено спостереження за виявами комунікативних здібностей (за А. Щетініною, М. Никіфоровою). Метою цього спостереження було визначення таких комунікативних здібностей, як емпатійність, доброзичливість, щирість, відвертість у спілкуванні, конфронтація, ініціативність; фіксування наявності організаційних, оперативних та перцептивних комунікативних дій та умінь. Зазначимо, що комунікаційні здібності молодших школярів сформовані переважно на достатньому рівні.

Соціометричне обстеження «Будинок мрій» було застосоване для виявлення здатності дитини адекватно оцінювати власне соціальне становище (позицію, статус) та визначати соціальний статус своїх однолітків, товаришів. Ця методика представлена у вигляді гри, де потрібно розмістити себе і своїх друзів у багатоповерховому будинку залежно від того, як вони оцінюють себе й тих, хто їх оточує. Ми пропонували ліворукій дитині таку інструкцію для виконання поставленого завдання: «Якщо можна про людину сказати «Гарна людина», то посели її на верхній поверх до сонечка, якщо ж ні – то людину сели на нижньому поверсі. Як ти вважаєш, де буде твоя квартира? Де б поселилися твої друзі?».

Після проведення соціометричного дослідження «Будинок мрій» було отримано такі результати: найбільша кількість опитаних 73,3% виявили неадекватну оцінку себе. Вони вважають, що їхнє місце на найвищому поверсі «біля сонечка», але водночас не аргументують свій вибір, не наводять аргументів щодо свого місця в будинку. Крім цього, вони переконані, що й решта дітей та дорослих вважає, що їхнє місце має бути на найвищому поверсі. Лише 20% адекватно оцінили власне соціальне становище. Ці діти не прагнули розмістити себе на найвищому поверсі, свій вибір пояснювали реальними ситуаціями й досягненнями. Учні з цієї групи можуть свідомо оцінити свої сили і вважають, що вони мають проживати на 1–3 поверхи нижче від верхнього. І лише 6,7% опитаних виявили занижену самооцінку, вони виявили бажання жити на найнижчих поверхах, не пояснюючи свій вибір або опираючись на думку дорослого.

Наступна методика «Безлюдний острів» була застосована для виявлення вміння вислухати іншу людину, з повагою ставитися до її думки, інтересів; спокійно відстоювати власну думку. Дітям було поставлено низку запитань, зокрема: «З чого б ви почали своє існування на острові?», «Вирішіть, які предмети необхідно взяти з собою», «Чим займатиметься кожен з вас? Спробуйте розподілити обов'язки між собою», «Кого б ви вибрали командиром?», «На острові багато хижих звірів. Як ви можете захиститися від них?», «На острів насувається страшний ураган. Що ви будете робити?».

Аналіз результатів проведеного дослідження засвідчив, що більша частина дітей – 63,3% – виявили середній рівень здатності до співпраці, ці діти відрізняються недостатньою, але позитивною активністю у спілкуванні, приймають пропозицію ініціатора, можуть заперечити, враховуючи свої інтереси, можуть виступити із зустрічною пропозицією. 23,3% учнів проявляють ініціативу у спілкуванні, приймають на себе функцію організатора, вносять свої пропозиції, розподіляють обов'язки, виявляючи, водночас, вміння вислухати однолітка, узгоджують із ним свої пропозиції, поступаються, переконують. Найменша кількість дітей – 13,3% – продемонстрували низький рівень здатності до співпраці. Ці діти не вступають у діалог, не виявляють активності, пасивно слідує за ініціативними дітьми, не висловлюючи ні власної думки, ні бажання, або проявляють негативну спрямованість у спілкуванні з егоїстичними тенденціями: не враховують бажання однолітків, наполягають на своєму.

Таким чином, у результаті емпіричного дослідження на основі всіх отриманих даних було підтверджене припущення, що діти-шкульги стикаються зі значною кількістю труднощів у процесі соціалізації, причому ці труднощі можуть бути як організаційного, так і психологічного характеру.

Особливе місце у процесі соціалізації ліворуких молодших школярів посідає ігрова діяльність, оскільки вона стимулює творчу активність дітей, формує у них навички соціальної поведінки. Вплив гри на соціалізацію особистості учня полягає в тому, що завдяки ігровому наслідуванню й рольовому перевтіленню він знайомиться з нормами та моделями поведінки, взаєминами між дітьми та дорослими. Д. Ельконін називав гру «арифметикою соціальних відносин». У системі навчання й виховання молодших школярів активно використовують різноманітні види ігор: дидактичні, сюжетно-рольові, ігри за правилами, народні, театралізовані тощо.

На нашу думку, для дітей молодшого шкільного віку необхідно створювати спеціальний ігровий простір, у якому дитина могла б не просто вступати у взаємини з однолітками та близькими дорослими, але й активно засвоювати знання, норми, правила суспільства.

Із метою соціалізації ліворуких молодших школярів варто застосувати ігрову програму, яка складається з чотирьох взаємопов'язаних блоків. Так, у першому блоці «Я – емоційне» формуються позитивні емоції, доброзичливість, вміння розрізнати соціальні почуття, орієнтуватися на партнера, його настрій, вчинки, дії; сприяти збереженню та зміцненню психологічного здоров'я. Для реалізації мети й завдань цього блоку пропонуємо такі ігри: «Мое ім'я», «Мій характер», «Розкажи мені про мене», «Познайомлю вас з собою», «Ми такі схожі, ми такі різні»; психологічні ігри («Спільне коло», «Знайди пару», «Відобрази настрої» тощо), енергетичні вправи («Тепло рук друга», «Серце на долоні», «Сонячний зайчик»); ігри-імітації, ігри-перевтілювання; психологічні ігри-вправи, спрямовані на зниження агресії, тривоги, розв'язання проблем і конфліктів; підвищення рівня впевненості в собі, самоповаги, самооцінки, саморегуляції, довіри, співчуття, внутрішньої компетенції: «Нічний потяг», «Шлях довіри», «Конференція тварин», «Як знайти друга», «Серце колективу».

Другий блок «Я – соціально-когнітивне» передбачає формування знань про норми взаємодії в суспільстві, розвиток вміння будувати нові взаємовідносини; виховання миролюбності, гуманності, альтруїзму, ознайомлення з власним «Я», визначення в собі позитивних та негативних рис; виховання поваги до Конституції, ознайомлення дітей із правами людини; закріплення уявлень про міжнародні вимоги до збереження миру на планеті Земля. Доречним у цьому блоці стане використання сюжетно-рольових ігор за родинним, соціальним, державним напрямками. Комплекс сюжетно-рольових ігор родинного циклу містить ігри на усвідомлення дітьми своїх прав і обов'язків у сім'ї, встановлення гармонійних стосунків у родинному колі, взаєморозуміння, взаємодопомогу між членами сім'ї, мирне розв'язання конфліктних ситуацій: «День народження бабусі», «Як ми відпочиваємо у вихідні дні», «Наші спільні сімейні справи». До сюжетно-рольових ігор соціального спрямування належать такі: «Крамниця подарунків», «Ідемо в гості», «Ми пасажири», «Ми пішоходи». Ця серія сюжетно-рольових ігор спрямована на усвідомлення молодшими школярами правил поведінки в суспільстві, значення цих правил для гармонійного співіснування. Державний напрямок реалізується через серію сюжетно-рольових ігор: «Ми – охоронці правопорядку», «Зелений патруль», спрямованих на усвідомлення учнями значення Конституції України, правоохоронних органів, виховання бережливого ставлення до природи і прагнення допомагати старшим у цій справі. Також доречним буде використання театралізованих ігор, які мають потужний виховний потенціал, оскільки вчать дітей активному співпереживанню: «У кого як живеться іграшки», «Веселі правила дорожнього руху», «Лісовий суд», а також екологічна гра-драматизація «Людина, хто ти на Землі». Ці ігри спрямовані на виховання в дітей бережливості, співчуття, турботливості, справедливості тощо.

Третій блок «Я – морально-ціннісне» є інтеграцією емоційного та оцінювального компонентів перших двох блоків. Метою цього блоку є формування усвідомленої потреби зміцнення духовного здоров'я в системі загальнолюдських цінностей, стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння норм та принципів моралі. Реалізується за допомогою рольових ігор

«Правила етикету»; ігор-перетворень «Котик», «Дуб», «Перетворення в орла», «Дельфін»; театралізованих вистав соціально-морального змісту; ігор моральної спрямованості («Сонячні діти», «Птах вдячності», «Планета любові»).

Четвертий блок «Я – комунікативно-діяльнісне» спрямований на здобуття учнями уявлень про сутність та засоби комунікації, розвиток комунікативних якостей, удосконалення та застосування набутих комунікативних вмінь та навичок у мовленнєвій практиці; формування в дитини мовної, художньо-естетичної, екологічної, трудової культури. Із цією метою варто використовувати різні імітаційно-ігрові та творчі вправи, дидактичні та рухливі ігри, етюди («Усмішка по колу», «Я керую своїм настроєм», «Дзеркало»), ігор-змагань («Абетка вічних правил», «Зберегти красу довілля»), ігри-подорожі («Сторінками Конституції України», «Щаслива Правознандія», «Подоланчики», «Подорож у країну Світлофорію»).

Висновки. Отже, використання ігрової діяльності дає змогу розв'язати проблеми розвитку й самопізнання молодших школярів, допомагає їм осмислити і зрозуміти своє внутрішнє «Я», побудувати нові моделі поведінки з тими, хто оточує дитину, розвиває важливі соціальні навички та вміння, здатність до емпатії, уможлиблює отримати досвід, цінний для власного майбутнього.

Таким чином, для того, щоб забезпечити ліворукій дитині максимальний комфорт в освітньому середовищі, викладачам необхідно розуміти та враховувати особливості дітей та створити відповідні умови для них. Навчально-виховний процес має бути спрямований не на пристосування до світу «праворуких», а на можливість розкриття природних здібностей, уподобань з урахуванням індивідуально-психологічних і фізіологічних особливостей. Аналіз результатів дослідження вказує на необхідність використання індивідуального підходу, розробки спеціальних методик навчання та їх врахування під час роботи з ліворукими дітьми.

Література

1. Безруких М. М. Леворукий ребёнок в школе и дома / М. М. Безруких. – Екатеринбург: АРТ ЛТД, 1998. – 320 с.
2. Колосова О., Хиля А., Саранча И. Подготовка воспитателей дошкольных учреждений к работе с детьми с особыми образовательными потребностями // Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference. Volume III. Special Pedagogy. Social Pedagogy. Innovation in Language Education, May 24-25, 2019. Rezekne, Rezekne Academy of Technologies, 2019, p.83-94.
3. Лебедева Е. В. Проблемы социализации левшей в образовательной среде региона / Е. В. Лебедева. // Регионалогия. – 2009. – №2. – С. 40-46.
4. Прищепя О. Ю. Проблемы навчання письма дітей, які пишуть лівою рукою / Ольга Прищепя // Початкова школа. – 2010. – № 5. – С.10-13.
5. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т. 11. – С. 560.

References

1. Bezrukih M. M. Levorukij rebènok v shkole i doma / M. M. Bezrukih. – Ekaterinburg: ART LTD, 1998. – 320 s.
2. Kolosova O., Hilya A., Sarancha I. Podgotovka vospitatelej doskolnyh uchrezhdenij k rabote s detmi s osobymi obrazovatelnyimi potrebnostyami // Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference. Volume III. Special Pedagogy. Social Pedagogy. Innovation in Language Education, May 24-25, 2019. Rezekne, Rezekne Academy of Technologies, 2019, p.83-94.
3. Lebedeva E. V. Problemy socializacii levshoj v obrazovatelnoj srede regiona / E. V. Lebedeva. // Regionalogiya. – 2009. – №2. – S. 40-46.
4. Pryshchepa O. Yu. Problemy navchannia pysma ditei, yaki pyshut livoiu rukoiu / Olha Pryshchepa // Pochatkova shkola. – 2010. – # 5. – S.10-13.
5. Slovyuk ukrainskoi movy: v 11 tt. / AN URSSR. Instytut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. – K.: Naukova dumka, 1970-1980. – T. 11. – S. 560.